

O'ZBEK VA INGLIZ TILI FOLKLORIDA YETAKCHI QAHRAMONLARNING QIYOSIY O'RGANILISHI

Xurramova Dildora Fozil qizi

SamSIFL 2- bosqich magistranti

Ilmiy rahbar: Ochilova Noila Farmonovna

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada o'zbek xalq og'zaki ijodi mahsulali bo'lmish ertak, dostonlarning ingliz tilidagi ertak va dostonlar bilan qiyosiy tahlili keltirilgan.

Kalit so'zlar: “Devoni lug’atit turk”, falsafa, ertak, doston, cho’pchak, folklorshunoslik, matal...

Xalq og'zaki ijodidagi badiiy proza namunasidir. To'g'ri, ayrim ertaklar matnida kichik-kichik liriklar uchrab turadi. Ammo bunday ertak namunalari juda kam bo'lib ertakchilik xaqida alohida ta'sir ko'rsatmaydi. Janr atamasi M.Qoshg'ariyning “Devoni lug’atit turk” asarida “yetuk” tarzida qo'llangan. Xalqimiz orasida xozirgi paytda xam cho'pchak, utuk, matal, varsaqa kabi so'zlar ertak manosini anglatadi. Ertaklar xalqning ijodkor vakillari tamonidan hayotiy, maishiy, sarguzasht ba'zan ijtimoiy voqealarni to'qib qiziqarli tarzida bayon etilishi natijasida vujudga kelgan. Ularda xalqning tarixi, dunyoqarashi, intilishi, ozodlik uchun kurashi, falsafasi aks etadi. Qadimgi zamonlardan o'g'izdan-og'izga o'tib kelayotgan ertaklar zamonning o'zgarishi natijasida ro'y bergan yangiliklarni xam o'ziga singdirib boradi. Xalq og'zaki ijodini o'rganuvchi olimlarning takidlashlaricha, dunyodagi hamma xalqlar og'zaki ijodida bir-biriga yaqin turgan janr ertakdir. Sehrli ertaklarning yaratilish asoslarida o'xshashlik yana ham kuchliroq seziladi. Ertaklarning bu xususiyati ham ularning juda qadimdan yaratilganidan, turli xalqlar maishiy hayotida o'xshashliklarning ko'pligidan darak beradi. Ammo bu degan so'z ertaklarda milliylik aks etmaydi, degan xulosaga olib kelmaydi. Chunki ertaklar matnidagi qahramonlar ismlarida, muammolarida maishiy masalalarning ifodasida, tabiat tasvirida, voqealar bayonida hunarlarda milliy til, milliy ruh alohida aks etadi. Xalq ertaklarining ommaviyligi va yashovchiligini ham ularning shu xususiyatlari bilan izohlash mumkin. O'zbek xalq ertaklari B.Karimov, F.Abullaev.M.Afzalov, K.Imomov, X.Egamov, kabi olimlar tamonidan o'rganilgan ular Xamrobibi Umarali qizi, Xasan Xudoyberdi o'g'li, Xusanboy Rasul o'g'li, Nurali Nurmat o'g'li, kabi o'nlab ertakchilardan yozib olganlar, tahlil qilganlar. Xalq ertaklarining tasnifini quyidagicha amalga oshirish mumkin.

1. Hayvonlar haqidagi ertaklar.
2. Sehrli ertaklar.

3. Hayotiy-maishiy ertaklar

Aslini olganda, sehr va mo’jiza umuman ertak janrining mohiyatini belgilovchi omil xisoblanadi. Ertakning boshlanish qismidagi “Bir bor ekan, bir yo’q ekan” so’zlardan iborat boshlanma – “zachin”dayoq hikoya qilinadigan voqeaga ishonish yoki ishonmaslik tinglovchi ixtiyorida ekani anglatiladi. Ammo ertakning keyingi bayoni inson ruhiyati bilan shu qadar uyg’un amalga oshiriladiki, tinglovchi er ostidagi shaharlarga, kiyikning tuyog’idan sachrayotgan olmoslarga mutlaq ishongan holda o’z munosabatini bildiradi. Binobarin, sehr va xayoliy mushohada yuritish umuman ertak janrining yaratilishida etakchi o’rin egallaydi, degan asosimiz bor. Tabiiy, savol tug’iladi – u holda, ertaklarning tasnifi qanday nazariy asosga binoan amalga oshiriladi? Bu savolga quyidagicha javob berish mumkin. Ertaklarning tasnifini amalga oshirishda ularning mazmuni bosh mezon hisoblanadi. Ertak mazmunidagi tasnifda qayd etilgan qaysi masala yuzasidan hikoya qilingan voqealar olib tashlanganda ertak mazmuniga ortiqcha zarar etsa, ertak tasnifi shu mavzu bilan belgilanadi. O’zbek xalq ertaklari ham boy syujeti, barkamol badiiyati, barqaror kompozition qurilishga egaligi va ommaviyligi bilan jahon folklorida o’z o’rniga ega. Ularda xalqning qadimiy urf-odatlarini, marosimlari hal qiluvchi rol o’ynagan tufayli xalq milliy qiyofasi butun bo’y-basti bilan gavdalangan bo’ladi. Shu sababli ular, uzoq asrlardan beri tarixchilar, qadimshunoslar, etnologlar, o’lkashunoslar va adabiyotchilar, folklorshunos va tilshunoslarning diqqatini o’ziga jalb etib kelmoqda. Ingliz va o’zbek xalq ertaklari orasida o’xshash mavzularni ko’plab uchratish mumkin. Bu jihatdan ertakdagi o’xshash mavzular sayyor syujetlar qatoriga kiritiladi. Bu syujetlardagi o’xshashlik, milliy jihatlardagi moslik adabiy aloqalar sohasida o’rganilishi kerak bo’lgan asosiy masalalardan biridir. Chunki har bir millat va elat vakili o’z tarixida boshqa millat vakili tarixi namunalarini uchratishi mumkin. Ingliz xalq ertaklarida ham boshqa xalq ertaklarida bo’lgani kabi mehnatsevarlik, aql-zakovat, topqirlik, jasorat, qahramonlik kuylanadi, dangasalik, tanballik, axmoqlik kulgu ostiga olinadi, shafqatsizlik muhokama qilinadi. Ingliz xalq ertaklari boshqa davlatlar ertaklariga nisbatan kech to’plana boshlangan va nashr etilgan. Birinchi ingliz ertaklari to’plamlari o’n to’qqizinchi asr oxirlarida paydo bo’la boshladi. Birinchi bo’lib ingliz xalq ertaklarini ingliz folklori klubi prezidenti Jozef Jeykobs to’pladi va ikki jildli ingliz xalq ertaklari to’plamini nashrdan chiqardi. Ertaklarni to’plash juda qiyin kechdi, chunki ularning ko’pchiligi unutilgan edi. Jozef Jeykobs Sharl Perro, aka-uka Grimmlar kabi ertaklarni badiiy tahrir qilmadi, qayta ishlamadi, aksincha, ularni xalq o’z tilida yaratgani holda nashr ettirdi. Ba’zi ingliz ertaklari boshqa xalqlar ertaklarini eslatadi [25; 216]. Ayniqsa, nemis va fransuz ertaklariga juda o’xshab ketadi. Angliya, Germaniya va Fransiyaning tarixi bir-biri bilan bog’liq va shu sababli ingliz xalq og’zaki ijodida boshqa davlatlar ta’siri sezilishi tabiiy.

Lekin o'z aslida ingliz ertaklari betakror bo'lib qolgan. Ingliz xalq sehrli ertaklari o'ziga xosligi, turliligi bilan ajralib turadi. Bunda to'qima qahramonlar, nopok kuchlar, maxluqlar tasviri, ertak yakuni, romantikasi o'ziga xos betakror o'ringa ega. Ba'zi ertaklarning qahramonlari mehnatsevar, haqiqatgo'y, oliyanob vajasur, ba'zi qahramonlar xalqning haqiqiy qahramoniga aylangan. Masalan, “Adventures of Jack the Giant-Killer” ertagidagi dehqon o'g'li Jek odamxo'r maxluqlar bilan jangga kirganda faqatgina mukofot haqida o'ylagan edi, lekin keyin xalqini odamxo'rladan qutqarish yo'lida haqiqiy jangchiga aylanadi. Boshqa ertaklarning qahramonlari bu daraja yaxshilik qiluvchilar sirasiga kirmaydi. Ular hiylagarlik va aldov orqali o'z niyatlariga erishishadi. Lekin ularda o'ziga xoslik – tadbirkorlik va shijoat xarakterlarining asosiy belgisi hisoblanadi. Bu inglizlarda yuqori baholanib kelingan chunki bu xususiyat kapitalizm rivojlangib, burjua jamiyati shakllanayotgan davrda yaratilgan. Masalan, odamxo'r maxluqlarni aldash bilan “Molly Whoopie” ertagida Molli, “Jack and the Beanstalk” ertagida Jek o'zlari va o'z yaqinlari uchun baxtga erishadi. Faqatgina ingliz xalqiga xos bo'lgan hajv uning ertaklarida ham yaqqol namoyon bo'ladi. Shuning uchun ham ingliz ertaklarining ko'pchiligini yumoristik ertak deb aytish mumkin. Ingliz folklorida o'xshash ertaklar variantlari mavjud. Masalan, uch ayiq haqidagi ertakning uch varianti mavjud. Birinchi variantida ayiqning uyiga tillarang jingalak sochli qizcha keladi, ikkinchisida kichkina ichiqora kampir keladi, uchinchisida tulki keladi. “The Gingerbread Man” va “Johnny-cake” ertaklari ham ko'p jihatdan bir-biriga o'xshash, lekin ular har xil ertaklar. Bu ertaklar o'z tuzilishiga ko'ra rus xalq ertagi “Bo'g'irsoq”ga o'xshaydi. “Catskin” va “Cap of Rushes” ertaklari ham syujet jihatdan o'xshash bo'lsa-da, ularning farqini o'qish jarayonida bilib olish mumkin. Bu kabi holatlarda o'gaylik, qahramonlik, vatanparvarlik kabi xususiyatlar, oyna, dev, ot kabi obrazlar o'xshash mavzularning yoritilishida muhim rol o'ynadi. Qiz va o'gay ona tipidagi turkum ertaklar necha asrlardan buyon o'quvchilarni mungli motivlari bilan o'ziga jalb etib keladi. O'gay qiz tipidagi ertaklarning obraz va motivlar tizimi real haqiqat, o'gaylik an'analari va yetimlik bilan bog'liq qadimiy tushunchalar atrofida yuzaga kelib ta'limiy-estetik funkstiyalarni ado etadilar. O'gay qiz haqida hikoya qiluvchi syujetlar Aarne – Andreevning syujetlar ko'rsatkichida alohida, yetim qiz haqida hikoya qismida jamlangandir. Mazkur tipdagi ertaklarning o'ziga xos xususiyatlari avvalo o'gay ona atamasi hamda o'gay qiz bilan o'gay ona o'rtasida sodir bo'ladigan ziddiyatlar tarixi bilan ajralib turadi. O'gay qiz bilan o'gay ona shaxsini bir-biriga “begona” deb qarshi qo'yish va ajratish ma'lum bir zamon mahsuli, aniqrogi davrlararo ziddiyat, turmush qarama-qarshiliklari, jamiyatning ibtidoiy bosqichiga oid shart-sharoitlarning mafkuraviy qarashlari zamirida vujudga kelgan. Mazkur tipdagi ertaklarning asosiy xususiyatlari avvalo o'gaylik mavzui hamda o'gaylikni hikoya qiluvchi motivlar silsilasi, syujetlar xarakteri, qolaversa ishtirok etuvchi

personajlar tizimi, har bir personajning ayrim jixatlari hamda voqea hodisalarning xayoliy uydirmalar asosiga qurilganligi, ta’limiy didaktik g’oyalari bilan belgilanadi. Ingliz va o’zbek o’gay qiz turkumli ertaklarining asosiy o’xshashligi shundaki, ikkala millat ertaklarida ham asosiy funksiyasi to’rt xil bo’lgan personajlar ishtirok etadi. Bular – o’gay qiz, raqib personaj – o’gay ona, “Cinderella”da sehrli vositalar bilan ta’minlovchi sehrigar pari qatnashsa, “Zumrad va Qimmat”da mehribon momo timsollarida namoyon buladi. “Zumrad va Qimmat” hamda “Cinderella” ertaklarini taqqoslaydigan bo’lsak, ikkalasida ham mushtarak g’oya ya’ni o’gay qiz ezgulik timsoli sifatida namoyon bo’ladi. Zumrad va Cinderella obrazlarining ertakdagi asosiy vazifalari o’gaylik va adolatsizlik, yovuzlik va insofsizlikka qarshi chiqishi bilan belgilanadi. Ikki xalq qaxramoni ham odobli, o’ta haqgo’y, qat’iyatli, adolatparvar, mehnatsevar, garchi o’gay onalari tazyiqi bilan mungli hayot kechirayotgan bo’lsalar-da, kelajakka ishonch ruhi bilan yo’g’rilgan pokiza qalb egasi. O’gay qizni tahqirlash turli ertaklarda turli xil tasvirlanadi. “Cinderella”da bu hol o’gay qizni og’ir ish bilan band qilib qo’yish bilan boshlansa:

“They took her pretty clothes away from her, put an old grey bedgown on her, and gave her wooden shoes. There she had to do hard work from morning till night, get up before daybreak, carry water, light fires, cook and wash”

“Zumrad va Qimmat”da esa uzoq manzillarga adashtirib kelish yoki haydab yuborish vositalari bilan aks ettiriladi:

“Bir kuni kampir Zumradni yomonlab, cholga do’q uribdi: –Qizing beodob, ishyoqmas, uni haydab yubor, o’rmonga oborib adashtirib kel! Bo’lmasa sen bilan bir nafas ham birga turmayman.”

“Zumrad va Qimmat”da nuroniy va oqila momo bosh qaxramonni sinash va yordam ko’rsatish kabi vazifalarni ado etadi. “Cinderella”da pari sehrli kuchlar vositasida o’gay qizga yordam qo’lini cho’zadi. Shuni aytish joizki, “Cinderella”dagi pari sehrni ishga solib yordam qo’lini cho’zsa, “Zumrad va Qimmat”dagi momo aql va zakovatini ishlatgan holda qaxramonga ko’maklashadi. “Zumrad va Qimmat”da momo timsoli o’gay qizni qimmatbaho sovg’alar bilan taqdirlaydi, ayni paytda do’stlik hamda hamkorlik timsoli sifatida bosh qaxramonni sinash va yordam ko’rsatish kabi vazifalarni ado etadi, eng muhimi yovuzlikni qoralab yaxshilik yo’lida turgan kishilarni rag’batlantirish yo’li bilan adolatni qaror toptiradi. Ikkala ertaklarda ham yordamchi personajlar bo’lib, unda asosan tabiat bo’lagi bo’lmish hayvonot olami vakillari qatnashadilar. “Cinderella”da yordamchi personaj, asosan, parranda va zarranda shaklida paydo bo’lsa, “Zumrad va Qimmat”da magik kuchga ega bo’lgan kiyik orqali namoyon bulib, o’gay qizni ogohlantirish, yo’l ko’rsatish kabi harakat va munosabatlarni ado etadilar.

Ikki xalq ertaklariga bo'lgan yana bir o'ziga xoslik shundaki, ertaklar tabiati sehrli voqealar ko'lamini bo'rttiradi, jonlantiradi:

“Zumrad dam olganda gullar olqishlar, boshlarini egib salom berar emish, maysalar ustida o'tirib dam olganda gullar quvonib unga hikoyalar aytib berar ekan”

“Cinderella”da: “Cinderella, notwithstanding her coarse apparel, was a hundred times more beautiful than her sisters, although they were always dressed very richly. When she sang all flowers and birds sang with her.”

Bu xil elementlar yetakchi obraz tabiatidagi ichki kechinmalarni belgilaydi, o'gay qiz ruhiyatini ko'targandek bo'lib ezgulik har doim g'olibligini yosh avlodga yetkazmoqchi bo'ladi. Qimmat va Cindrellaning o'gay opa-singillarni taqqoslash jarayonida ham sehrli bo'rttirishlarning guvohi bo'lamiz. Masalan: “Qimmat kelsa butun gullar qovog'ini o'yib, maysalar oyog'iga poyandoz bo'lishdan bosh tortisharkan, uning yo'lida faqat tosh-xarsanglar uchrar ekan”

“Cinderella”da: “All nature was against her sisters, when they appeared all flowers close and birds stopred chirping”.

Aytish joizki, o'gay qiz turkumidagi ertaklar o'ziga xos xususiyati, nasihatomez motivlari va ta'limiy-didaktik g'oyalari bilan ajralib turadi. Yana ikki ertakdagi o'xshashliklardan biri shundaki, bosh qaxramon ideallashtirib olinadi, bir vaqtning o'zida ideallashtirish bilan birga zulm va zo'rlik qoralanadi, bu orqali o'quvchilarni ezgulik sari yetaklashga harakat qilinadi. Ertaklarda quyida keltirilgan ta'riflardan bosh qaxramon – o'gay qiz timsoli naqadar ideallashtirilganining guvohi bo'lishimiz mumkin: “Zumrad ko'p chiroyli, odobli, muloyim, aqlli qiz ekan, uni ko'rganda ko'zlar qamashib, chiroyiga hattoki oy ham hasad qilar ekan. Butun tabiat uning yaxshiligidan orom olar ekan.”

Xalqimiz orasida xozirgi paytda xam cho'pchak, utuk, matal, varsaqa kabi so'zlar ertak manosini anglatadi. Ertaklar xalqning ijodkor vakillari tamonidan hayotiy, maishiy, sarguzasht ba'zan ijtimoiy voqealarni to'qib qiziqarli tarzida bayon etilishi natijasida vujudga kelgan. Ularda xalqning tarixi, dunyoqarashi, intilishi, ozodlik uchun kurashi, falsafasi aks etadi. Qadimgi zamonlardan o'g'izdan-og'izga o'tib kelayotgan ertaklar zamonning o'zgarishi natijasida ro'y bergan yangiliklarni xam o'ziga singdirib boradi. Xalq og'zaki ijodini o'rganuvchi olimlarning takidlashlaricha, dunyodagi hamma xalqlar og'zaki ijodida bir-biriga yaqin turgan janr ertakdir. Sehrli ertaklarning yaratilish asoslarida o'xshashlik yana ham kuchliroq seziladi. Ertaklarning bu xususiyati ham ularning juda qadimdan yaratilganidan, turli xalqlar maishiy hayotida o'xshashliklarning ko'pligidan darak beradi. Ammo bu degan so'z ertaklarda milliylik aks etmaydi, degan xulosaga olib kelmaydi. Chunki ertaklar matnidagi qahramonlar ismlarida, muammolarida maishiy masalalarning ifodasida, tabiat tasvirida, voqealar bayonida hunarlarda

milliy til, milliy ruh alohida aks etadi. Xalq ertaklarining ommaviyligi va yashovchiligini ham ularning shu xususiyatlari bilan izohlash mumkin.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Alpomish. Doston. Aytuvchi Fozil Yoldosh o'gli. -Toshkent: Adabiyot va san'at, 2015, 430 b.
2. Imomov K., Mirzayev T., Sarimsoqov B., Safarov O. O 'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. - T.: O 'qituvchi, 1990, 169-173 b.
3. Imomov K. Ozbek xalq prozasi. - Toshkent: Fan, 2009, 380 b.
4. Madayev O. O'zbek xalq og'zaki ijodi. -T.: “Mumtoz O'z”, 2010.
5. Madayev O., Sobitova T. O 'zbek xalq oqzaki poetik ijodi- T., 2005.
6. Monaghan Patricia. Encyclopedia of Celtic mythology and folklore - New York, 2004. -512 p.
7. Musaqulov A. Ozbek xalq lirikasi. - T.: Fan, 2010, 360 b.
8. Jo'rayev M. Folklorshunoslik asoslari. - T. 2009.